

Artur Rzeszowski

Bardo Śląskie jako ośrodek kultu religijnego

1. Zarys dziejów Barda Śląskiego i kultu Matki Bożej Bardzkiej

Bardo Śląskie jest niewielkim miastem w województwie wałbrzyskim. Obecnie liczy ok. 3 tys. mieszkańców. Położone jest ono ok. 10 km na północ od Kłodzka w miejscu, gdzie Nysa Kłodzka pięknym przełomem przediera się przez Góry Bardzkie.

Bardo posiada bogatą historię. Przygraniczne położenie miasta, przy dogodnej drodze z Pragi do Wrocławia tragicznie zaważyło na jego dziejach. Miasto niejednokrotnie było zdobywane, niszczone i grabione przez wojska walczące pod różnymi sztandarami. Pierwsza wzmianka dotycząca Barda pochodzi z roku 1096, jednak nieudokumentowana hipoteza łączy założenie miasta z Bolesławem Chrobrym, który umocniwszy dawny gród słowiański wyznaczyć miał mu rolę przygranicznej strażnicy. Najprawdopodobniej stąd wywodzi się najdawniejsza nazwa miasta: Bardo, tj. wzgórze, stróża, miejsce warowne. Od czasów Bolesława Chrobrego Bardo znajdowało się w granicach państwa polskiego, a po śmierci Bolesława Krzywoustego w rękach piastowskich książąt. W I poł. XIV w. podzieliło losy Śląska dostając się pod panowanie czeskie. W tym samym czasie po raz ostatni użyło nazwy Bardo zastępując ją nazwą Warta (Wartha). Jednocześnie uległ zmianie charakter miejscowości, z granicznej twierdzy przeobraziło się w niewielkie miasto. Klęska Czechów pod Białą Górą w 1620 r. przypieczętowała przynależność Czech i Śląska do posiadłości austriackich Habsburgów. Rozkwit miasta z przełomu XVII i XVIII w. zahamowały wojny śląskie. Podczas pierwszej z nich w latach 1741-1742 Śląsk zajmują Prusacy. Panowanie niemieckie kończy się w 1945 roku.

Początki kultu religijnego w Bardzie Śląskim giną w pomroce dziejów. Najstarsza informacja o istnieniu w Bardzie kaplicy grodowej pochodzi z 1189 roku i związana jest z nadaniem jej komandorii joannitów w Wielkim Tyńcu. Joannici wkrótce opuścili Bardo i w 1210 roku kaplicę objęli augustianie z Kamieńca Ząbkowickiego. Od 1247 roku kaplica wraz z kamienieckim klasztorem przypadła cystersom. Ci ostatni opiekowali się Wartą przez blisko 600 lat. Staraniem opata

kamienieckiego ok. 1315 roku został zbudowany w Warcie pierwszy murowany kościół pod wezwaniem Najświętszej Panny. W latach 1411-1414 tuż obok już istniejącego kościoła, zwanego czeskim, powstał drugi kościół zwany niemieckim.

Nazwa, którą nadano pierwszemu kościołowi, ma swoje światło w tradycji. Wybudowanie kaplicy, a następnie kościoła przypisuje ona czeskiemu rycerzowi, który doznał łaski uzdrowienia. Inna legenda głosi, że pewien młody Polak, służący bardzkiego kasztelana, w czasie żarliwej modlitwy w kaplicy zamkowej doznał objawienia. Otoczyło go niebiańskie światło, ukazała mu się Matka Boska z figurką w ręce. Młodzieniec został nią obdarowany i od tego czasu do dnia dzisiejszego figurka ta jest obiektem kultu w bardzkim sanktuarium.

Zachowana do chwili obecnej figurka jest najstarszym zabytkiem rzeźby romańskiej na dolnym Śląsku. Wykonana z drewna lipowego o wysokości 48 cm przedstawia siedzącą na tronie Matkę Boską (Tronująca-Nikopoja) z Dzieciątkiem siedzącym na kolanach matki. Nieznany jest czas powstania figurki. Jedna grupa badaczy twierdzi, iż jest ona dziełem nadreńskim i przybyła wraz z cystersami w poł. XIII w. Druga zaś grupa przypuszczała czas powstania figurki umiejscawia w pocz. XII w.

Jeszcze większa rozbieżność panuje wśród autorów badających początki ruchu pielgrzymkowego do Barda. Powodem rozbieżności w ustaleniu dat jest brak źródeł. Dociekania opierają się głównie o tekst odpisu tablicy umieszczonej niegdyś w czeskim kościele. Tablica ta pochodząca z 1523 roku była afirmacją praktyk katolickich skierowaną przeciwko „nowinkom” luterzańskim. Między innymi tekst tablicy głosi, iż wspomniane objawienie miało miejsce 300 lat wcześniej. Interpretacja tego tekstu podąża w zasadzie dwoma torami. Pierwsza grupa badaczy twierdzi, iż tablica jest dowodem rodzącego się dopiero kultu maryjnego. Ku takiemu stanowisku skłania brak w zachowanych dokumentach najwcześniejszej nawet wzmianki o wcześniejszych pielgrzymkach. Inna grupa w pełni daje wiary zachowanemu tekstowi i datuje początek pielgrzymek do Barda na koniec XIII wieku. Ci badacze wspierają swoją tezę m. in. takimi przesłankami jak: wybudowanie drugiego kościoła (być może dla potrzeb pielgrzymów), obdarowanie sanktuarium bardzo licznymi odpustami, czy też faktem przybywania tradycyjnych pielgrzymek z Czech w czasie, gdy sanktuarium znajdowało się w rękach niemieckich.

Co najmniej od przełomu XV i XVI w. obserwujemy wzmagający się ruch pątniczy do Warty. Niespokojne czasy do poł. XVI w. zahamowały jednak rozwój sanktuarium do tego stopnia, że w obawie przed profanacją (reformacja na Śląsku odnosiła znaczące sukcesy) cudowną figurkę niejednokrotnie wywożono do Kamieńca Ząbkowickiego lub Kłodzka. Po kilkudziesięcioletnim okresie spokoju ponowne osłabnięcie znaczenia sanktuarium miało miejsce w czasie wojny trzydziestoletniej (1618-1648).

Po pokoju westfalskim rozpoczął się dla Barda jako miejsca kultu „złoty okres”. Jeszcze w czasie wojny częste były pielgrzymki ślubowane. Począwszy od 1619 roku (pielgrzymka z Nysy) miasta, które powróciły na łono katolicyzmu,

ślubowały coroczną pielgrzymkę do Warty. Śluby złożyły m. in. Wrocław, Grodków, Ząbkowice, Paczków. Najwięcej przybywało na uroczystość Nawiedzenia NMP. Często ślubowano przyprowadzenie ze sobą kilku innych pielgrzymów. Na przełomie XVII i XVIII wieku do Warty przybywało rocznie 120-150 tys. pielgrzymów, a ok. 400-600 księży odprawiało Mszę św. Dotychczasowe kościoły okazały się zbyt małe. Postanowiono na miejscu istniejących kościołów wybudować jeden, mogący pomieścić 6 tys. osób. Budowę nowego kościoła ukończono w 1704 roku. Kościół ten służy pielgrzymom do dnia dzisiejszego. Powstają w tym czasie stosunkowo liczne publikacje dotyczące Warty, które są cennym źródłem informacji o tym okresie.

Połowa XVIII w. związana jest z wojną siedmioletnią, początek następnego wieku to czas wojen napoleońskich. Wojny te, podobnie jak poprzednie, nie ominęły Barda, osłabiając znacznie rolę sanktuarium. Największym jednak ciosem dla sanktuarium w Bardzie był dekret Fryderyka Wilhelma II w 1810 r. znoszący klasztory w państwie pruskim. W dobie Kulturkampf u przybywało do Barda tylko 28 tys. pielgrzymów rocznie.

Od 1900 roku opiekę nad sanktuarium przejęli redemptoryści. Ich działania zmierzały do zaktywizowania ośrodka w Warcie m. in. poprzez budowę kaplic różańcowych. Starania redemptorystów sprawiły, że do wybuchu II wojny światowej ośrodek rozwijał się wyjątkowo pomyślnie. W 1935 r. na przykład przybyło do Warty 170 tys. pielgrzymów.

2. Obiekty sakralne Barda Śląskiego

Obecny kościół pw. Nawiedzenia NMP jest jednym z wielu barokowych kościołów powstałych na Śląsku w okresie intensywnej akcji budowlanej w ostatnim dwudziestolecu XVII w. Jest to pseudobazylikowa wersja założenia jednonawowego z kaplicami bocznymi. W głównym ołtarzu, pochodzącym z 1715 roku, umieszczona jest cudowna figurka. Obraz w ołtarzu głównym przedstawia scenę nawiedzenia NMP. Jest on dziełem Michała Willemanna, zwanego mistrzem śląskiego baroku. Kościół posiada 10 ołtarzy bocznych. Na szczególną uwagę zasługują organy będące szczytowym osiągnięciem Eberharda - uznanego twórcy z Wrocławia. Liczą 50 głosów (3567 piszczałek). Można je śmiało zaliczyć do najokazalszych instrumentów epoki schyłkowego baroku na Dolnym Śląsku. Są one instrumentem wyjątkowo cennym, zarówno w skali krajowej, jak i europejskiej. Znajdująca się na szczycie Góry Bardzkiej (583 m n.p.m. - góra zwana jest także Kalwarią) kaplica jest drugim sanktuarium maryjnym Barda Śląskiego. Według tradycji w początkach XV w. miała w tym miejscu objawić się siedząca na kamieniu i płacząca nad ludzką niedolą Matka Boża. Jako pamiątkę po sobie pozostawiła w skale ślady swych stóp i rąk. Pielgrzymi i turyści przybywający do Barda zwykle nawiedzają wówczas to sanktuarium. Pielgrzymki do Górskiej Kaplicy miały i mają nadal charakter pokutny. Jako wyraz pokuty pielgrzymi zabierali za sobą kamień. Im ktoś miał większe grzechy, tym większy dźwigał kamień. Obecnie często można spotkać grupy, zwłaszcza młodzieży, niosące na górę symboliczny krzyż. Do Górskiej Kaplicy wiodły trzy drogi:

czeska, polska i niemiecka. Zapomniane i zdewastowane kapliczki przy tych drogach zostały niedawno wyremontowane. Powstały w ten sposób „Drózki Matki Bożej Bolesnej” (przy drodze niemieckiej) i Droga Krzyżowa (przy drodze polskiej). U stóp Góry Bardzkiej stała niegdyś pustelnia. Ostatni bardzki pustelnik zmarł w 1872 roku.

Na północny wschód od kościoła wznosi się niewielkie wzgórze (380 m n.p.m.) zwane obecnie Górą Różańcową. W 1904 roku dla podniesienia atrakcyjności sanktuarium redemptoryści rozpoczęli budowę trasy różańcowej o długości około 2 km z murowanymi kaplicami. Z siedemnastu zaplanowanych kaplic do dnia dzisiejszego zbudowano czternaście.

Wota dziękczynne (głównie obrazy), najstarsze z poł. XVII wieku, zgromadzono w kaplicy wotywniej. OO. Redemptoryści w roku 1967 stworzyli w swoim klasztorze muzeum sztuki sakralnej. Ekspozycje zgromadzono w czterech działach: historia Barda, malarstwo, rzeźba, rzemiosło artystyczne. Zwraca uwagę zbiór figurek będących kopiami figurki Matki Bożej Bardzkiej niegdyś masowo wykonywanych dla potrzeb pątników. W 1969 roku uruchomiono w dawnej krypcie panoramiczną ruchomą szopkę, która jest dużą atrakcją dla turystów i pielgrzymów.

3. Okres powojenny i dzień dzisiejszy sanktuarium bardzkiego

W 1946 roku rządowa komisja do spraw nazewnictwa zmieniła nazwę Wartha na Bardo Śląskie. W tym samym roku nastąpiła oficjalna inauguracja polskich pielgrzymek do tego sanktuarium. W pierwszych powojennych latach redemptoryści podjęli wielki trud propagowania wśród napływowej ludności polskiej kultu Matki Bożej Bardzkiej. W okresie tym sanktuarium przeżywało ciężkie chwile, ale pomimo trudności (zniszczenia wojenne, brak komunikacji, itp.) pielgrzymki - chociaż nieliczne - jednak przybywały. Wyróżnić można wśród nich trzy nurty:

1. Pielgrzymki pożegnalne wysiedleńców niemieckich,
2. Pielgrzymki ludności polskiej, głównie ze Śląska Opolskiego,
3. Pielgrzymki napływowej ludności polskiej - początkowo nieliczne.

W pierwszych latach powojennych ruch pielgrzymkowy „podtrzymywały” pielgrzymki z Opolszczyzny. Do spopularyzowania sanktuarium przyczynił się przyjazd do Barda na święto Wniebowzięcia NMP 15 sierpnia 1959 roku, prymasa Polski kardynała S. Wyszyńskiego, który wygłosił homilię do 1500 pielgrzymów. Najważniejszym jednak wydarzeniem w całej powojennej historii sanktuarium była uroczysta koronacja figurki Matki Bożej Bardzkiej w dniu 3 lipca 1966 roku, która była włączona w program obchodów milenijnych. W uroczystościach koronacyjnych obok duchowieństwa udział wzięło 150 tys. pielgrzymów. Dla wielu z nich było to pierwsze spotkanie z Matką Bożą Bardzką, co w najbliższych latach zaowocowało znacznym wzrostem liczby pielgrzymów. Podobne znaczenie oraz wpływ na rozwój ruchu pielgrzymkowego miały obchody 20-tej rocznicy koronacji w 1986 roku. Po koronacji liczba pielgrzymów wzrastała z 5 tys. do ponad 15 tys. pielgrzy-

mów rocznie. Od połowy lat siedemdziesiątych po niespełna dziesięcioletnim okresie stopniowego zmniejszania się liczby pielgrzymów, wzrosła ona ponownie w latach osiemdziesiątych. Po wspomnianej rocznicy koronacji przybywało do Barda od około 20 tys. do ponad 30 tys. pielgrzymów rocznie. Obecnie liczba pielgrzymów jest prawie o połowę mniejsza.

Ruch pielgrzymkowy do Barda ma charakter sezonowy. Około 90% ogółu pielgrzymów przybywa do sanktuarium w miesiącach letnich od maja do września. Bardo rozpoczyna oficjalnie „sezon” pielgrzymkowy w pierwszą niedzielę maja, kiedy to mieszkańcy miasta pielgrzymują do Górskiej Kaplicy. Główne uroczystości odpustowe odbywają się w lipcu, sierpniu i wrześniu, zawsze w pierwszą niedzielę po kalendarzowym święcie. Jednak często, zależnie od roku, wzmożony ruch pielgrzymkowy można zaobserwować w maju lub w czerwcu.

Lipcowy odpust (dawniej Nawiedzenia NMP) jest głównym odpustem tego sanktuarium, dlatego też jego obchody są niezwykle uroczyste. Obejmują one: w sobotę wieczorną procesję z figurką MB oraz ze świecami i kolorowymi lampionami trasą kaplic różańcowych, modlitewne czuwanie w kościele w nocy z soboty na niedzielę, w niedzielę uroczystą sumę odpustową, podczas której homilię wygłasza zwykle biskup, drogę krzyżową i Mszę św. w Górskiej Kaplicy, modlitwy różańcowe.

Program sierpniowego odpustu Wniebowzięcia NMP wygląda podobnie, brak jedynie wieczornej procesji i nocnego czuwania w kościele. Odprawiane jest natomiast nabożeństwo stanowe dla kobiet.

Wrześniowy odpust Narodzenia NMP połączony jest z nabożeństwem stanowym dla mężczyzn oraz regionalnym nabożeństwem dziękczynnym za zbiory.

Sporo pielgrzymów nawiedza sanktuarium w maju, ponieważ tradycyjnie miesiąc ten poświęcony jest czci Matki Bożej. Liczne są w tym okresie pielgrzymki grup oazowych, młodzieży przedmaturalnej oraz dzieci pierwszokomunijnych.

Najwięcej pielgrzymek przybywa z terenów Śląska Opolskiego i Dolnego Śląska. Ponad 85% przybywających do Barda to pątnicy z trzech diecezji (wg stanu sprzed 1992 r.):

- opolskiej - ponad 39%,
- wrocławskiej - ponad 38%,
- katowickiej - około 7%.

Około 6% stanowią pielgrzymi z zagranicy, głównie z Niemiec, Czech i Słowacji (około 500 osób rocznie).

Szczególne znaczenie dla Barda jako ośrodka pielgrzymkowego mają tradycyjne, coroczne pielgrzymki z Opolszczyzny (liczba pielgrzymów w grupie waha się od 100 do 300 osób). Ich tradycje sięgają często XIX wieku. Najczęściej organizowane są przez świeckich przewodników, przy współudziale księży. Niejednokrotnie funkcja przewodnika przekazywana jest z ojca na syna. Te tradycyjne pielgrzymki mają swoisty folklor religijny przejawiający się np. w charakterystycznym szyku pielgrzymkowym, własnych pieśniach maryjnych czy też w obrzędzie pasowania na pielgrzymą. Obecnie funkcjonuje jedenaście takich grup pielgrzymkowych. Dziesięć z nich to pielgrzymki parafialne (najliczniejsze z Chrościc, Dobrzeńca Wielkiego, Gliwic-Sośnicy). Jedenasta to pielgrzymka gromadząca wier-

nych z kilku parafii Opolszczyzny (funkcjonuje ona pod nazwą „Pielgrzymka Opolska”, ewentualnie „Pankowa Pać” - od nazwiska przewodnika).

„Wzorcowy program” pielgrzymki do Barda Śląskiego wygląda następująco:

1. Powitanie pielgrzymów w kościele,
2. Msza św. z ucałowaniem figurki MB Bardzkiej,
3. Przejście trasą kaplic różańcowych,
4. Droga Krzyżowa z Mszą św. w Górskiej Kaplicy,
5. Zwiedzanie kaplicy wotywniej, szopki, muzeum,
6. Uroczyste pożegnania pielgrzymów.

Oczywiście schemat ten jest modyfikowany w zależności od czasu, jakim dysponuje grupa.

Ze względu na ograniczoną liczbę miejsc noclegowych czas pobytu pielgrzymów w Bardzie Śląskim wynosi przeciętnie 1 dzień. Zdarza się, że ten jeden dzień w Bardzie rozpoczyna się lub kończy pielgrzymkę do sanktuarium Matki Bożej Królowej Rodzin w pobliskich Wambierzycach. Często grupa odwiedza oba sanktuaria w czasie jednej pielgrzymki. Nieliczne grupy traktują Bardo jedynie jako przystanek modlitewny we właściwej pielgrzymce do Wambierzyc.

Po wojnie nie odrodził się, z wyjątkiem kilku pierwszych lat, zwyczaj pielgrzymowania do Barda Śląskiego z krzyżem procesyjnym, sztandarami, figurami. W zasadzie nie istnieją pielgrzymki piesze. Powoli zanikła tradycja uczestnictwa w nabożeństwie dziewcząt w bieli (w niektórych grupach kultywowana jeszcze w latach sześćdziesiątych), zaś orkiestry dęte z czasem zostały zastąpione przez gitary. Pielgrzymki straciły swój pokutny charakter (uczestnicy „Pankowej Pać” nie padają już na twarz po wejściu do kościoła). Zaniechano również nocnych pieszych przejść z Wambierzyc do Barda. Zmieniła się struktura wiekowa pielgrzymek (w grupach przeważa obecnie młodzież).

Na wielkość ruchu pielgrzymkowego w Bardzie Śląskim niewątpliwie rzutuje brak rozwiniętej infrastruktury turystycznej. Dostępne dla pielgrzymów miejsca noclegowe są nieliczne, podobnie słabo rozwinięta jest sieć gastronomiczna. Niedostateczna jest działalność wydawnicza ośrodka na rzecz pielgrzymów, brakuje takich wydawnictw, jak modlitewniki czy książeczki kalwaryjskie. Nie zmienia to faktu, iż Bardo Śląskie pozostaje głównym sanktuarium archidiecezji wrocławskiej.

Literatura:

Chrzanowski T., 1980

Bardo, Wrocław.

Chudala W., 1992

Pielgrzymki do sanktuarium Matki Bożej Strażniczki Wiary w Bardzie Śląskim z terenów diecezji opolskiej w latach 1945-1990, praca magisterska, PAT Wrocław.

Plebanek K., 1989

Historia kultu i sanktuarium Matki Bożej Strażniczki Wiary w Bardzie Śląskim, maszynopis, Bardo.

Plebanek K., 1971

Bardo Śląskie jako ośrodek kultu religijnego

Przewodnik po kościele i klasztorze, Bardo.

Rutkowska E., 1988

Bardo Śląskie jako ośrodek kultu religijnego, praca magisterska, IGUJ Kraków.

Sakwerda J., 1989

Bardo, Wrocław.

Schweter J., 1922

Wartha, Geschichte dieses Wallfahrtsortes und der Wallfahrten dahin, Schweidnitz.

Szołdrski W., 1960

Z dziejów NMP w Bardo Śląskim, „Homo Dei”, nr 1.

The centre of religious worship at Bardo Śląskie

(SUMMARY)

Bardo Œl'skie is a small country town which is a place of pilgrimage in the Voivodeship of Wa³brzych in Silesia. The origins of the cult of Our Lady of Bardo go back to the Middle Ages. From the turn of the 15th and 16th centuries there was a continually growing flow of pilgrims to Bardo, and following a relatively quiet period during the Thirty Years' War (1618-1648), after the Peace of Westphalia there came another wave of increasing popularity, bringing Bardo's heyday. In the early 20th century Bardo would receive up to 170 thousand pilgrims a year. Even during the Second World War promises of a pilgrimage to Bardo would be fairly common. After the War there was a change in the ethnic breakdown of the pilgrims to Bardo. In the first postwar years there were still many pilgrims coming from the region of Opole. Worship at Bardo was promoted by the visit of Cardinal Stefan Wyszyński, Primate of Poland. The most spectacular event in recent times was the coronation ceremony of the statue of Our Lady of Bardo, which was held on 3rd July, 1966.